

84/2-632.1/6

С 901

Б. Суркашев

ЖАКШЫ
БОЛЗЫН,
ТУРНАЛАР

248224

Байрам Суркашев

Жакшы

БОЛЗЫН,

ТУРНАЛАР

Үлгерлер ле поэмалар

Алтайдын бичиктер чыгарар издательствозынын
Туулу Алтайдагы бөлүги . 1976

84(2=632.1)6-5

C901

C (Алт.)
C 901

248224 ✓
Горно-Алтайское
общественная
библиотека.

C $\frac{70403-007}{M 138 (03) 76}$ 107-76

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1976 г.

Б-СБК-УБТ

АЙ КЕБЕРЛҮ БААТЫРЛАР

Аргымактар киштежип,
Ак тандарда сунгулайт.
Ай кеберлү баатырлар
Армакчылар чачкылайт.

Алтан кулаш армакчылар
Адылыжып сыылажат.
Ай кеберлү баатырлар
Ама-томо кыйгырыжат.

Аргымактар элейтип,
Ак тандарды кечкилейт.
Алтын-мөнгүн јазалдары
Шыныражып јелгилейт.

Ай кеберлү баатырлар
Аттарын тудуп алгылайт.
Амадаган санаазын
Бүдүрерге баргылайт.

Алтан башка солоңы
Алтайдың үстінде керилет.
Албатымның жоңоңы
Ол талада чөйилет.

АК ХАЛАДЫМ

Ак халадым, сени кийгемде,
Ару жеңил боло беремд.
Алтайымның үстине күн тийгендий,
Алкыш сөстөр айдарга күүнзейдим.

Ак халадым, сени кийгемде,
Күн кеберимди тартынып ийедим.
Жоболго бастырган кижининг көзине
Күничек болуп, байла, тийедим.

Ак халадым, сени кийгемде,
Агару деп сөстинг учурын биледим.
Кижининг жаан түбегин билгемде,
Жажына улустанг жажырып жүредим.

Ак халадымның ары жанында
Албатыга, ар-бүткенге жаан сүүш.
Тамырымда аккан кызыл канымды
Кысканбай үлейтен агару сүүш.

Ак халат, сениң учурыңды билерим,
Албатыга тузалу болуп жүрерим.
Арудан ару бол, ак халадым,
Жүрүмде сен мениң канадым.

* * *

Жүрүмде ырысты, түбекти көргөм,
Үлгерлер бичип, сүрнүккөм, көөрөгөм.
Врач бололо, арга жокто ыйлагам,
Кезикте жүрүмди улуска сыйлагам.

Улустарга келишкенче су-кадык үлегем,
Кемге ас келишкен, кемге көп.
Көп улусты бу жүрүмнөң үйдегем,
Кезиктери ас жүргөн, кезиктери көп.

Јаш балдардың кинин де буулагам,
Јажымды арчып, кирбигин де жапкам.
Көп таңдарды көрө адыргам,
Жүрегиме күнди бадыргам.

Карыкчалданг улусты айрыгам,
Ак санаалу болыгар деп айткам.
Кара санаа менде качан да болбогон,
Ак халадым мени корыган.

ТЕЛЕФОН

Айлымда мениң телефон
Аайы-бажы жок шыгырайт.
Кем оорыган болотон?
Калажырап жүрегим сыстайт.

Арайдан ла төжөктөн
Түн ортозында турдым.
Столдын үстин аймааштап,
Телефонды туттым.

Капшай түрген келигер деп,
Кату үн угулат.
Мында бир келинек
Коомойтый берди деп айдат.

Амыр бербес албаты деп,
Арбанадым ичимде.
Городто иштезем кайдар деп,
Кородойдым кезикте.

Чала-была кийинип,
Айылдан чыгара жүгүрдим.
Больницаның эжигин
Ача тартып кирдим.

Ичинде сестралар ийджиб,
Тидиреде жүгүрүжет.
Коомойтый берди деп ыйлажып,
Коркушту ла мендежет.

Чинези јок келинек:
— Аргадагар! деп кыйгырат.
Удабай ла кичинек
Кижичыгып багырат.

Эртезинде келинек
Эрү энчү болкалтыр.
Балазын јажу көөркийек
Байрам деп адап салтыр.

КЕМ МЕНИ АДАДЫ НЕ?

Он кулагым сыылады,
Кем мени адады не?
Неге кулагым сыктады?
Кем мени эске алды не?

Оорыйла, јазылган улустар
Адымды адап алкайт па?
Јазылбаган улустар
Ачузын айдып сэнайт па?

Айса мени городто
Нөкөрлөрим адаган.
Кемизи де ичинде
Јакшы айдып мактаган.

Эмезе оору энем
Мени адап кыйгырат.
Өлгөлөктин алдында
Жолугарга кычырат.

Ол эмезе кычыраачы
Адымды менин адаган.
Ол эмезе кајыктаачы
Мени каран арбаган.

Кем де адымды адаган,
Оны жүрегим чын сезет.
Та каралап адаган?
Айса карын актаган?

Он кулагым сыылады,
Кем мени адады не?
Неге кулагым сыктады?
Кем мени эске алды не?

Кубада үредүчи Луис Сайска

КАН-КЫЗЫЛ ЛИЛИЯЛАР

Гавана, Гавана, күнбадышта ороон...
Революцияда өлгөндөргө учурлаган кереес...
Байрамдарда, Гавана, кызыл мааныга орон:
Батистага бастырган ой качан да келбес.

Революциянын ат-нерезин актаган кереести
Эбиреде кан-кызыл, кызыл-кызыл
лилиялар.

Жайым учун төгүлген канды олор эетти,
Кып-кызыл, кан-кызыл, кызыл-кызыл
лилиялар.

Гаванадан бу жуукта бир городко письмо
келди:
— Слердин јерден экелген кызыл лилиялар
чечектеди.
Уулдарым менин лилияларды коркушту
сүйүтен.
Санаазында кызыл лилиялар күн алдында
күйетен.

Ырыс учун уулдарым кызыл канын
кысқанбаган,
Экилези јаба одус беш јашты ашпаган.
Эмди јайым Кубада кызыл мааны элбирейт,
Кызыл-кызыл, кан-кызыл лилиялар чечектейт.

Бу письмоны кычырып, көстөриме јаш келди,
Кызыл-кызыл, кан-кызыл лилия меге эзелди.
Атланд тенгис ар јанда Гавана меге көрүнөт,
Кып-кызыл, кан-кызыл лилияларга көмүлет.

Jүрегимди jүрүм өткүре соксын,
 Одүм санаалар өклөмди соотсын.
 Jүрүмнинг айанында турарым мен,
 Jүзүн санаага бастырарым мен.

Санааларга бастырбай jүрейин дегем,
 Је јенгил jүрүмди кемибис билген.
 Кижии артык нени керектеер,
 Алдында јылдарын, амадузын кереестеер.

Јарык санаалар јакшыбыс болор,
 Јантык туралар jүрүмнен јоголор.
 Өскө өдүм кожондор угулар,
 Өскө үйелер өскө кунугар.

ПИСКАРЕВСКИЙ СӨӨКТӨР

Ленинградта Пискаревский сөөктөрдө болгом.
 Мында кунукчыл, кунукчыл, кунукчыл.
 Канча мунг кижии торолоп божогон!
 Илелезем, көрүнбейт сөөктөрдиг учи.

Кайдаар ла көрзөм, јажыл төнгөзөктөр...
 Төнгөзөктөр, төнгөзөктөр учи јок.
 Оны сананзам, бу айткан сөстөр
 Тегин неме, кудай мени сок.

Ортозында аллея, розалар чечектейт,
Тегенектү кызыл, кеен розалар.
Көп улустар ыйлап ийгилейт:
Эрлер, эмегендер, каргандар, кыстар.

Олордын ортозында көп улустардын
Энелери, карындаштары мында јаткан болор.
Кату, соок, карангуй јылдардын
Салкыны эмдиге ундылбаган болор.

Салкын соксо, улустар јыгылып,
Ленинградтын оромыла сууга баратан.
Көбизи олордын јыгылган јеринен
Туруп болбой, өлгилеп калатан.

Текпишти өрө чыгып болбой,
Канчазы соок бетонды тырмаган.
Чанакта сөөкти апарадала јолой,
Канчазы јыгылып, катап турбаган.

Таня деп кызычактын дневнигин сананзам,
Кебери көрүнип, куйкам јимирейт.
Өштүлер ол өйди эндеген де болзо,
Ат-нерелү албатым кереестер учурлайт.

Улустар тирү чечектер экелип,
Сөөктөрдin үстине чебер салгылайт.
Төрөлибис өштүни мынайып јенген деп,
Ичинде сананып качан да ундыбайт.

КАРТА

Мен картаның жанында,
Телекей мениң алдымда.
Жердин үстінде канча ороон,
Параллельдер орогон.

Көк тенгистер ыраакта
Чайбалып жаткан болбайсын.
Чайка куштар жаркында
Кейди кескен болбайсын.

Көк талайлар, тенгистер...
Көрөргө кандый жилбүлү.
Ап-апагаш керептер
Бойына жаңыт жилбүлү.

Континенттер үстінде
Көргөдий жерлер көп эмтир.
Эне жердин көксинде
Ээн жерлер астай бертир.

Жирменчи чак, цивилизация,
Кижиде өткүрө ийделү.
Жердин үстінде канча нация,
Кажызы ла башка тилдү.

Тил билишпес жондор...
Кичинек улу ороондор.
Үстибисте жаңыс күн,
Жаркындалат айдын түн.

Јуу-јөпселди эткилеп,
Ороондор эмдиге јуулашканча.
Коммунисттерди тинтигилеп,
Фашисттер эмдиге јыргаганча.

Јердин үстінде јангыс јанг,
Јангыс ээжи качан болор?
Джунглиде алгырат кийик аң...
Болор... болор... болор...

НЕФЕРТИТИ¹

Нефертити, сен јараш,
Ўнин сенин шыгыртту.
Сеге бүгүн канча јаш?
Мен көрөдим ырысту
Токуналу јүзине
Качан да өлбөс сүүжимле.

Нефертити, сен сүрлү,
Кееркемјилү кеберлү.
Јаагында чичке коол,
Мойнын сенин ээлгир, коо.
Кайа көрүп ајаарзан,
Нефертити, каткырзан.

¹ Нефертити — јөбрен Египетте Эхнатон деп фараон-
нынг јаражай уйи.

Көстөрине мен көрзөм,
Көп санаалар эбелет.
Кирбигинди көдүрзөң,
Килин-кара от күйет,
Коо сынын ээлгир,
Jүрегинде ай, энгир.

Удура сеге көргөмдө,
Көзимди алып болбойдым.
Ак кемирчек өргөөндө
Jараш бойын онбойдың.
Күүнин бийик, каандык,
Чечектелген көк кандык.

Нефертити jалакай,
Систра¹ онын колында.
Нефертити jаражай,
Сен баратан jолымда.
Күүнин бийик jүрексиир,
Эриндеринг элексир.

Кеберинде токунал,
Кей-кебизин билдирбейт.
— Кеендикте артып кал —
Эриндерим кимирейт.
Кижиликке сен кереес,
Алдында сенин мен — неджес².

¹ Систра — jебрен Египетте музыкальный инструмент.

² Неджес — jебрен Египетте jокту крестьянин.

ЭНЕМНИҢ КАЛГАНЧЫ СӨСТӨРИ

Өлүп калды кару энем,
Кайран мениң энейим.
Эмди мен өскүс инем,
Кунугып жүрген эмейим.

Буурыл чачын сыймабагам,
Буурзап сыйлар сыйлабагам.
Эмди энем өлүп калды,
Таайыма мынайып жакып салды:

— Нина мениң жаңыс кызым,
Ондо мениң ончо сызым.
Ого сүрекей килеп жүр,
Жүрүмде оны кичееп жүр.

Байрамды бойыгнаң ыратпа,
Улаган ол ыраак па?
Анаар база айылдап жүр,
Айлыңа кирзе, кой өлтүр.

Кичинек уулымның айлынаң
Сөөгимди мениң чыгар — деди.
Оноң мениң таайымның
Колынаң тудуп кимирендди:

— Жаан уулымды канайдар,
Канайып оны жамандаар,
Үйи жакшы болзо кайдат,
Балдарына шыра — деп, айдат.

Төрт баланың салымын
Төп көдүрген энейим.
Айткан оның санаазын...
Төмөн көргөн эмейим.

* * *

Бу мен кайткам? Неге туттургам?
Жүрегимде жүрүмди, улусты санангам.
Улустый ла улус, жүрүмдий ле жүрүм,
Je мени кыйнайт кандый да күрүм.

Ол күрүм мени өртөйт, өштөйт,
Өзөгимде мениң жүрегим өксөйт.
Бу жүрүм меге жүрүм эмес,
Акту бойыма амаду кереес.

Албаты оны билер беде,
Men база омордый кижидим.
Албаты журтайт ырыска, накса,
Je мениң санаам сүрекей башка.

Кижидий ле кижиди, улустый ла улус,
Жүрүмди ончобыс өдөр турубис,
Je жүректен кем нени некейт,
Жүрүмде улус оны билбейт,

* * *

Кезикте жүрүмде оморкойдым,
Кезикте эмеш кооркойдым,
Кезикте база кейигер керек,
Кезикте мен бойым тенек.

Түндөр сайын сөстөр колбойдым,
Сокор жүрүмде соодоп болбойдым.
Соодош, байла, соңында болор,
Солонгы мениг жүрегиме конор.

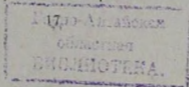
Коноло, эртезинде уча берер,
Ойто ло санаалар жүрегимди тибиреер.
Баатыр аттардын тибирти торгулар,
Бараксан жүрүмим кожондо томулар.

Мен бай да эмес, мен бий де эмес,
Жүрегимде санаамды кем де билбес.
Жаңыс ла түндеги жылдыстар билер,
Жаланда чечектер меге килеер.

* * *

Кижиге жүрүмде чечектий жайылар,
Ойи жетсе, жүрүмнөң кайылар,
Жүрүмнөң кайылар, жылыып калар,
Оско үйелер ундып салар.

2 Б. Суркашев

Өскө балдар өзүп жаанаар,
Өскө, өскө санаалар сананар.
Ол ло күнге ончозы жылынар,
Өлөңдий өзүп, ончозы жылыяр.

Олордын санаазын кем айдар?
Поэттер жок болзо, албаты канайдар?
Бу жүрүм өчпөс, бу жүрүм өлбөс,
Поэттер барда, албаты чөкөбөс.

* * *

Карала жүрүмде канчазын тартыжар,
Канын кысканбай, канчазын туружар.
Поэт болорго жеңил беги,
Жүрегим менин сыстай берди.

Кара санаа түүбегем,
Карангуйды сүүбегем,
Сүүгеним менин — ак-жарык,
Сүттий айдын түндөр.

Албатыга катыс болбойын дегем,
Айбыга бачым кирбейин дегем,
Ады-чуум чыгар ба?
Айтпаган санаалар кыйнаар ба?

Түнди солып түш келер,
Түбек жүрүмде энделер,
Сүттий айдын түндерим
Сүмерлер бажын жарыдар.

Качан да сени тўженип туратам,
Эмди менинг тўжиме кирбейдин.
Ўрегим менинг тўгенип сыстайтан,
Эмди андый неме билбейдим.

Сен бўгүн ыраакта, ыраакта,
Јаан, јараш городто иштейдин.
Мен тайгалар ортозында јуртта
Сеге бўгүн ўлгерлер чўмдейдим.

ОНОҢ БЕРИ ОН ЈЫЛ ӨТТИ

Оноғ бери он јыл өтти,
Он јыл өтти, кару кўоркийим.
Канча јылдар бурылбай өтти,
Бурылбай өтти, кару кўоркийим.

Ол тужында јиит болгоныс,
Мен сени алып, той эткем.
Болчок туранын ўстинде конгоныс,
Мен сени сўўп эркелеткем.

Он јылга Улаганда јадарыс деп,
Ол тушта экў бодогон бедис.
Ўредўни бождоло, јанарыс деп,
Јаантайын иженип, сананган эдибис.

Он жылга не болбогон?
Омок өйибис өдүп калды.
Эмди бисти биле колбогон,
Поэзия мени олжолоп алды.
Эки баланың энези болдың,
Ижинг сениң жеңил эмес.
Жүрегиме мениң кунукчыл толды,
Жүрегиме мениң сен кереес.
Эмди де көп жылдар өдөр,
Жүрүмис бистинг коштой өдөр.
Балдарыбыс жаанап калар,
Бажыбыс бистинг кажайар.
Сеге кезикте жеңил эмес,
Седенг ле жүр, кару көөркийим.
Кайран жылдар элес, элес...
Карузып жүр, көөркийим.

КЕЕН КҮҮ

Күү, кеен күү
Кулагыма угулат.
Кандый кеен тала
Сүүйдим жаштан ала.
Кандый жараш табыш,
Кайкамчылу телекей.
Коркушту жаан алкыш,
Колго тудулбас кей.

Отурып, оны тыгдазам,
Омок ойим түжелет.
Айдында отурып сананзам,
Амыр кырлар түжелет.

Кайкамчылу көрүлөр
Көстөриме көрүнер.
Көксиме кереес эбелер,
Сүүмји ырыс экелер.

Оны угуп алзам,
Ойто ло мен ару.
Тымыкта тыгдазам,
Кайкамчылу агару.

Айдыштардан мен
Амырап аладым.
Андыштарды мен
Ажыра базадым.

АЙЛАР

Бу ла көрзөнг, кыш
Ледип келген турар.
Туралардан ыш
Чоргуп-чоргуп чыгар.

Чанактар кыҗыраар,
Ийнектер мөөрөжөр.
Сооктор тызыраар,
Куйундар куйулар.

Кышкы куран ай
Кырларда турар.
Ээчий кочкор, чаган ай,
Кей соокко тунар.

Тулаан ай келгежин,
Кар кайылып башталар.
Божозо ло, кетежип,
Кандык төптөйлөп чыгар.

Күүк айда күн узун,
Күнчечектер жайканар.
Кичинек изү ай учун
Балдар көбизи тайгалаар.

Јаан изү айда
Өлөң ижи башталар.
Курандарын айдап,
Јайгы куран ай чыгар.

Оны ээчий сыгын ай,
Сыгындар эдип, аш быжар.
Аркаларды жакалай
Анчы улус базыжар.

Улүрген, күчүрген айларда
Соғум соғор туш болор,
Жыл өдөр мынайда,
Ойто ло кышкы ай турар.

ЈАҢЫ ЈЫЛ

Јаңы жыл ойто ло
Јаңарбыла јет келди.
Күзүңилеп ороонло
Күнчыгыштаң эзендешти.

Эңчейе берген эски жыл
Эр теминге јеткен дейт.
Эбирип ойто келбезим,
Эзен болзын эмди дейт.

Јаш балдарды сонуркадып,
Соок-Таадак сый үлейт.
Эңир кирзе, чибилерде
Одычактар күйгүлейт.

Көдүре улустың көстөрин
Ырыс көңжүп јарыдат.
Керсү кереес сөстөрди
Кемзинбей ле айдыжат.

Јаңы јылга јетире
Јарым минут артты.
Эди-канымды кечире
Ой јимиреп баратты.

Кенетийин селт, тым...
Калганчы секунд божоды.
Ой өдүжин токтотпойт,
Экинчизи башталды.

Шампанскийлер ачылат,
Шампанскийлер адылат.
Кажы ла кижии күүнзек,
Кажызына ла не де керек.

Јаңы јылга бир секунд,
Јаңы јылга бир минут.
Јаңы јылга бир час,
Јыл башталат ас-мас.

Чак секундла башталат,
Чак секундла божойт.
Бир секундтаң, бир минуттаң
Мун јылдыктар коройт.

АРАКЫ ЈААН КҮНДҮ

Аракы јаан күндү,
Көдүрер ле кижии көдүрер.
Оны бийик күүндү
Ичип, кемјип јүригер.

Айлыбыска айылчылар
Качан да болзо кирер.
Кыс азырап чыдатсагар,
Куда, уча тўжер.

Тойлорды бис качан да
Токтодып болбозыс,
Жылда жаан байрамда
Тонкойзоос то, тойбозыс.

Аражан деп немени
Ичсе, астанг ичетен,
Ажа конзо, жеменип,
Ажыра айдып ийетен.

Аракыга жондоор
Кылык жондо көп эмей.
Элүүргенде ондоор,
Ойнодо орой, темей.

Тажуурлары койтылдап,
Алтай жоныс жыргазын.
Озолодо бачымдап,
Этпеек онын жаргызын.

Алтай жанду улустын
Ичижи башка танылар.
Ай ашканча кожондоп,
Алтын сырга тапкылаар.

Аракы јаан күндү,
Ичпезим деп айтпагар.
Ажа конзоор, ары тартар,
Айтканымды угыгар.

* * *

Баштапкы үлгерди качан бичигем?
Жажыркак бала тужымда.
Ол тушта мен нени кичеегем?
Нени де эмес, учы-учында

Поэт болорым деп бодобогом:
Көп немени оңдобогом.
Мен төртинчи класста үренгем,
Үлгер бичип чаазын үрегем.

Санаама кирет айдың энир.
Турага жөлөгөн текпиште отургам.
Айдары жок кеен Алтайды
Айыктап кеендикке туттургам.

Оног бери көп жылдар өткөн,
Мен жаанап, амадап, өрө өскөм.
Үлгерлер бичиирин ундып салгам,
Врачтын үредүзине үренип баргам.

Көксимде санаалар тынгыскып,
Көзиме көрүлөр көрүнөтөн.
Ол тужында ончозын ундып,
Ойто ло чаазындар үрейтем.

Эр темиме эмди жеттим,
Экпіндү санааларга экчеттим.
Көргөнімди көксиме саладым,
Улгерлер бичип амырап аладым.

Мен поэт пе, поэт эмес пе?
Онызын албаты бойы айдар.
Айса болзо, Алтай жеристе
Ады-чуум артып калар.

КЕЕНДИККЕ АМАДАП

(Поэма)

Кеен-јарашка, кеендикке амадап,
Бу жүрүмде мен көп санангам.
Нефертитининг кеберин удаган ајыктап,
Јүрегимде каран сүүш жажыргам.
Онынг кебери кандый кеен!
Тутмес¹, байла, амадузына јеткен.

Уй улустын јаражын кайкап,
Поэттер, художниктер јажына мактаган,
Олордынг кеберин жүрегинде јайкап,
Кудайга бодоп жүрүмде актаган.
Албаты канча чөрчөктөр чүмдеген,
Айга, күнге, солоныга түнгейлеген.

Кеендик дегени не болотон?
Бүгүн слердег сураарга турум.
Кижининг жүрегине јымырап толотон,

¹ Тутмес — Јебрен Египетте атту-чуулу оборчы-
скульптор,

Кижиге неден де баалу деп бодолотон
Кеендик дегени ол не?

Кереестен кереес ол кандый неме?

Искусство деп неменин кебери
Јебрен, јебрен ойлөрдөн бери

Кижининг жүрегине тагдакталып тийген.

Кеен-јараш үй улустар,

Ар-бүткен, тенгери, жылдыстар

Озо ло баштап кижини сүгүндирген.

Онон бери көп ойлөр өткөн,

Искусство, литература өрө өскөн,

Је кеендиктин кебери кубулбай арткан,

Јажына кижини бойына тарткан.

Кычыраачы, сен кеендикке учураган,

Учына чыкпай, сен де чучураган.

Кеендик сенин күүн-санаанда

Кандый кеберлү болуп јуралат?

Барган јолында, амадуунда

Канча жүзүн болуп кубулат:

Јаштан ала карыганча,

Канча-канча, канча-канча...

Кеберлү болуп ол сеге көрүнгөн,

Јүрегине шигип, күүниңди көдүргөн.

Көбизи онуп, көксинде өчкөн,

Канчазы сенин көстөрине чөнгөн.

Јүрүмиңди сенин кеелеген,

Јүрегине сенин килеген.

Кычыраачы, сен озо ло баштап
Бала тужыңды ойгортып санан.
Качан энеңниң бозогозын алтап,
Ак-жарыкла танышканыңды каран
Көзүңди јумуп, көйлөдип ийзен,
Ол ыраак јылдарды сананып келзен,

Көп көрүлөр көзүңе көрүнер,
Күүңди сениң жарыдып ийер.
Јылаңаш буттарың чечектерге көмүлөр,
Тынду солоңылар үстүңде керилер.
Өлгөн энең де тирилип келер,
Эр бойыңды эркеледип ийер.

Чадыр айылдар чараксып ышталар.
Чалынду јалаңдар мөтсип јытанар.
Көксүңде јалакай санаалар ойгонор,
Јакшызы, јаманы — ончозы ондолор.
Јер-телекей кандый кеен,
Энеңниң сааган ийнеги јеерен.

Бала тужында ырысту болбозо,
Кижиге качан ырысту болотон?
Ол тужында оогош, тенек те болзо,
Ак-жарык кижиге кайкамјык деп бодолотон.
Акту бойыма бала тужым
Эң ле кеендик, ундыбас турум.

Кычыраачы, эмезе айдып бер мөге
Jүрүмде күүнингди не көдүрөт?
Эң жараш кыс, келин сеге
Кандый кеберлү болуп көрүнөт?
Ичинде оны кандый эдип журайдың?
Ачык-жарык сененг сурайдым.

Сананып көр, айса, сен
Жиит тужыңды эске аларың.
Кеен, кеен, жаражы сүреен
Жалакай кысты сананарың.
Ол тужында сүүген ине,
Jүрексиир болгон жажың жирме.

Кыска жолугарга энгирди сакыган,
Кере тужине иженип сананган,
Энгирде ол кысты ыраактанг таныган,
Күүнинг сениң жалт эдип калган.
Экинчи катап кеендикке туштаган,
Бажың айланып, ол кысты адаган.

Кайыңдар, теректер слерге шымыраган,
Канча жылдыстар слерге суркураган.
Айдың энгирлер күүнигерди жайкаган,
Алтай жеригер сүүжигерди жайаган.
Бала тужыгарданг ырап барганаар,
Башка jүрүмдү болуп калганаар.

Экү журтап бала тапканаар,
Балагарды чыдадып бастырганар.
Јүрүм кезикте күч деп билдирген,
Је учы-учында слерге јендирген.
Уулыгар чыдайт, кандый јаан ырыс,
Экилегердин јүрегеерде кеен сус.

Сүүш кижиле нени этпеген,
Канатту да эткен, каргышту да эткен,
Өлүмге де кижини ийде салган,
Сүүшке улус јүүлип те турган.
Кортук кижини коркыбас эдер,
Јалтанбасты јалындырып ийер.

Сүүш өлүп, канча катап тирилген,
Канча үйенин јүректерин тибирген.
Канча катап аттырган,
Канча катап бастырган,
Канча катап буудырган,
Канча катап јуудырган.

Је сүүш өлбөгөн, өчпөгөн,
Јииттерле кожо өрө өскөн.
Эне болуп ол өксөгөн,
Өлөн болуп ол өңдөйгөн,
Бала болуп ол ыйлаган,
Уул болуп ол јайнаган.

Төрөлин сүүитени ол жаан сүүш,
Тынын кысканбайтаны агару сүүш.
База албатызын сүүитени бар,
Амадузын, тилин корыйтаны бар.
Искусствоны сүүгендердин жолы кату,
Айдын түндерде амадузы тату.

Сүүген кижиге тын, тын — эмес,
Ончо ло неме ого не де эмес.
Жагыс ла жаан, агару сүүш болор,
Оноң өскөзи ончозы оңор.
Ак-жарыктын кеенин ол ундып салар,
Сүүште оноң кеен не де бар.

Сүүзен, талайды кечире жүзерин,
Жалкыннын алдына туруп берерин,
Кандый да жотконды женип чыгарын,
Жаан, жаан ырыс табарын.
Сүүген кижинин күчи түгенбес,
Сүүш кижиле нени этпес.

Сүүген кижинин тузазы көп,
Кызыл тынын кысканбазы жөп,
Сүүшти не де өлтүрүп болбос,
Сүүген кижини жүрүмде жобобос.
Кыйналза, шыралаза да, ол агару,
Өлүп те калза, кебери ару.

Мен сүүштерди көп көдүргөм,
Жүрегим менин кеендикке ачык.
Каран сүүп, калажырап та жүргөм,
Жүрүмдө качан да ичкери жүткигем.
Эмди мен поэзияны сүүйдим,
Төрөлүмө, жоныма сүүш түүйдим.

Поэзия, поэзия — кандый кеен тала,
Поэзия деп ороондо мен жаш бала.
Ритмдерге туттуруп, кожондоп турадым,
Сөстөрдөң кеен учур табадым,
Жүрүмдө ачынчылар ундылып калат,
Көп лө кеендик көстөрүмө жүралат.

Көстөрүмө жүралат, көксиме эбелет,
Ачу да, ару да санаалар эзелет.
Кажы ла сөстө кайкамчылу телекей,
Амыр-энчү, Төрөлим, аарчы, эжегей,
Тенери, чечектер, жылдар, жылдыстар...
Бу кандый жакшы сөстөр, улустар.

Кату, жымжак, жалакай сөстөр,
Ачынчылу, жыду, жылбындууш сөстөр
Жүрүмди жакшы ла жаманга бөлийт,
Же жүрегимде менин сүүш өрийт,
Үстимде кеен солоңылар сайылат,
Кара санаалар кайылат, тайылат.

Сөстөр, сөстөр, сөстөр..

Каткырган көстөр, жашталган көстөр.

Эл-жүректи эмдеген сөстөр,

Эди-канысты эреген сөстөр.

Сөслө кижини өлтүрүп те салар,

Сөслө кижини тиргизип те алар.

Улу поэттер, композиторлор

Кеендикке амадап, тынын кыскабаган.

Бойларынын кыска жүрүмүндө олор

Кеендиктен өскөзүн керекке албаган.

Мен олорло ончо бойым жөп,

Өскөзүн сананар улустар көп.

Кеендиктин кебери сүрекей жараш,

Аржаны дезе аламыр, тату.

Макка кирзен, алтын жааш

Жаап тургандый, же жолу кату,

Бүгүн сени улустар мактаар,

Эртезинде олордын күүни кубулар.

Кызыл тилдер сеге оролор,

Камчы тийгендий сеге бодолор.

Эне деп кыйгырып сананарын,

Ачыдым деп айдынып турарын.

Ачып турганы сенин өзөгүн,

Ачык күүнүн, жүрегин.

Же сен ойто ло перо тудунып,

Ал санаанды чыгара айдарын.

Түни-түжи иштеп, кунугуп,

Амадууна жетпезен, канайдарын.
Өлүп жадала, кимиренерин,
Жылдыс болуп күйбегем деерин.

Кеендик албатынын жүрегине кереес,
Онын учун јон унчукпай калбас.
Јоннын айтканы тегин эмес,
Талант јок болзон, калас
Јүрүмнгни, жылдарынды өртөбө,
Айткан сөстөриме өөркөбө.

Улустар, слердин кеберигер,
Слердин јараш базыдыгар,
Слердин ару көстөригер.
Слердин ырысту каткыгар
Јүрегимди менин түймедет,
Уйку бербей шибееледет.

Мен јирменчи чакта жүрүм жүргем,
Кижиликти, орчылангы кучактап сүүгем,
Сыгындардын үнине сыным сериген,
Турналардын кыйгызы жүрегимди тибирген.
Көксимде менин тумандар куйулат,
Үлгерлерим менин тундерде туулат.

Айды, күнди ајыктап базарым,
Ару, ару кейле тынарым,
Киленкей кижинин адаанын аларым,
Эне јеримди, јонымды сананарым...
Үлгерлер, поэмалар болуп каларым,
Алтай јонымнын күүнин јайкаарым,

Кеендикти тудуп болбозыгар,
Канча да көрзөгөр, болорзынбазыгар,
Көзигердинг алдына ол кубула берер,
Өскө болуп жайылып тийер.
Ол жебренненг бери кубулып келген,
Кижиликтинг жүрегин жажына ээлеген.

Орчыланга жалтанбас кеберле көрөдис,
Оморкоп, көөрөп, көкип жүредис.
Наукала бис неге ле јединерис,
Кандый да жажыттынг түбине түжерис,
Је кеендиктинг учына качан да јетпезис,
Ончозын сезип, билдим дебезис.

Кеендик эмди менинг амадуум,
Тармазыла мени бойына тартат.
Амыр жүрүмди ундыйтан турум,
Амадаган санаама јединзем кайдат.
Оног өскө кеендик мени кыйнаар,
Јүрүм мененг кату сураар.

1973. Улаган.

ТУРНАЛАР

(Балдарга учурлаган поэма)

Эрменниг будында үзени
Ташка тийип шыгырайт.
Санаазында школдо күзүни
Шыгырагандый жүреги жымырайт,
Ады јелип бышкырат,
Сыйны коркып јапшынат.

— Эрмен, Эрмен, јелдирбезен,
Коркып турум, — Јинји айдат.
— Јанып отурза, јакшы-ы дезен,
Каникул узак болзо кайдат — деп,
Эрмен адын араайладат,
Экү куучындажып браадат.

Олордын үстинде күүктер
Јаш агашта эткилейт.
Јарды чийүлү көрүктер
Јолын олордын кечкилейт.
Куды чыгып качкылайт.
Балдар барып јаткылайт.

Кичинек изў ай жаңгырып,
Жай келгени эзелет.
Жалакай эзин жабырып,
Күнчечектер энилет.
Эң ле жакшы ой келеет,
Балдардын сыны жеңилет.

Эрмен ле Жинжи — акалу-сыйынду,
Эне-адазы койчы улус.
Турлузынын ады Сыгынду,
Мынайып таныжатан турус.
Жайгы каникулга бараткан
Балдарды жүрегим жараткан.

* * *

Ыңгыр-шыңгыр ыңгырчак,
Бөктөгөрдө кайырчак.
Өнгөргөни кызычак,
Учкашканы уулчак.

Кызыл таңды кыйкаган,
Кыйгылары жаңыланган,
Оок малын айдаган,
Күдүчилер көчкилейт.

Көжүнелү тайгалар,
Көчкөлөгөн суулар
Көстөрине көрүнөт,
Жүректерин көкидет.

Коркушту корон соокто
Ак-сөң сойокто
Шыразы олордын кайнаган,
Кыжыла олор кыйналган.

Яраш жытту чечектер,
Күнкүлдеген күүктер
Эмди олорды эзиртет,
Эл жүрегин эридет.

Ынаарга кырлар тунуп,
Ургун жашка јунунып,
Јер өлөңгө бүркелет,
Солоңылар бүктелет.

Эртен тура чалындарга
Јалбырактар энилет,
Јайгы турлуда чадырларга
Күдүчилер јеткилейт.

Эне-адазыла кожо
Аныйак деп јайлуга
Эрмен ле Јинји јеткелди.
Энези јеерен јожон
Адынан түжүп, айуга
Туттуруп койдоор деди.

— Айузы көп јер эди,
Аркадан ыраак барбагар.
Акыр, бу койдын эди

Ытана бертир, кайнадыгар.
Айылдын ичин жалмагар,
Айак-казанды тажыгар.

Удабаган јерде айылдын ичи
Јык ла болуп толо берди.
Күдүчинин билези чай ичип,
Токунагылап отура берди.
Төрдө кебистер керилген,
Приемниги куучындай берген.

Јайлуга көчүп келеле,
Эрмен күнүн ле балыктаар болды.
Кезикте кийимин уштып ийеле,
Сууга чомуп, јолды
Каран ајыктап турат,
Адазынан јалтанат.

Бир күн Јинји ле Эрмен
Айлына тынаастап јеттилер.
Чебер тудунган куштын балдарын
Эне-адазына көргүстилер.
Адазы айтты: «Турнанын балдары,
Карарып калтыр јаактары.»

Энези айдат: «Кыйнабагар,
Ойто јаратка апарып салыгар.
Турна — ол байлу куш,

Өлүп калза, качан туш
Кандый болор кем билер,
Кедери оны эдигер.»

Эрмен ле Линји јайнагылайт,
Үн алыжып айдышкылайт:
— Эне, эне, бис кичеерис,
Олорго јаман этпезибис,
Јаанап келзе, бождоып ийерис.

Бу күннен ала Линји ле Эрмен
Тын сүгүнип жүргүлеер болды.
Эрте тургулап, таң эртен
Куштарын азырап, сугарар болды.
Кирген улус олорды мактайт,
Турнанын балдарынан көстөрин албайт.

Турналарын балдар кичеегилейт,
Калаш, арба, сүт бергилейт.
Кучактанып тургулайт,
Тумчуктарын јунгулайт.
Турнанын балдары јаанап келди,
Эрмен ле Линјиге үренгиледи.

Бир канча ой өтті,
Турналар учар боло берди.
Тайгылла нөкөрлөжип алган,
Кезикте тумчугына чокыган.
Јагыс аяктан ажангылайт,
Јанында сас јаар учкулайт.

Эрмен ле Линји оморкоп,
Сүгүнижип жүргүлейт.
Саста турган коркок
Тыттынҥ жанына келгилейт.
Турналарын азырайт,
Тудуп олорды алгылайт.

Бир күн балдар турналардын
Буттарына темдек буулады.
Күс жууктаган, санаалары
Туйуксынып тургулады.
— Турналар удабас жанар,
Састар ээн артар.

Курсак таап тасказын,
Олорды көп азырабас керек.
Талайлар кечире учкажын,
Ўүрлү турналар бир кезекке
Курсак жигилебей јат — деп,
Адазы балдарына ајдат.

— Амыр ла јеткилейтен болзо,
Эзенде олор ойто
Бого јеткилеп келер.
Турлуны ундытпас, билер,
Астыккылабаза кайдат — деп,
Энези база ајдат.

Линји ле Эрмен каран коркып,
Турналарын азырабас болды.
Јүректери чочып,

Көстөрине кунукчыл толды.
Күнүн ле турналар керегинде
Куучындашкылайт эгирде.

Бирүзинин ады Кара-Жаак,
Бийик сынду куу куш.
Экинчизи Куу-Жаак,
Куркулдап турар тудуш.
Экилезинин буттары узун,
Канаттары — куркун.

Күс келерде турналар
Куркулдап саска жулдылар.
Канаттарын талбыгылайт,
Кайып учуп табыштангылайт.
Саска келип түшкүлейт,
Бака, когус бедрегилейт.

Куу-Жаак ла Кара-Жаак
Турлунын жанына учкулап келди.
Эрменнин энези: «О калак,
Учкулаар алдында азырагар» — деди.
Эрмен калаш, буудай берди,
Линжи аякка сүт экелди.

Эртезинде турналар
Тенгеринин түбине чыктылар.
Канаттарыла талбыгылайт,
Кунукчылду унчуккылайт.
Илжирмелей тизилип алды,
Алдында састар ээн калды.

Жинжи ле Эрмен турналарын
Көрүп, көстөри жашталат.
Адазынын турнабайын
Алып, экү айдыжат:
— Эзен болзын, турналар,
Эзенде эрте жаныгар.

Эрмен турнабайдан көрөт,
Кажызы омордын Кара-Жаак.
Жинжи таныбай чөккөөрөт,
Кажызы омордын Куу-Жаак.
Турналар канаттарын талбыгылайт,
Балдар колдорын жагыгылайт.

Кыскашту сүмердин бажына
Турналар мүргүп табыштангылайт.
Алтайдын агаш-тажына
Алкыш дегендий айлангылайт.
Онон ойто ло тизилет,
Көк тегериге көмүлет.

— Турналар Индия жаар учар — деп,
Эрмен учында унчукты.

— Африкага жетире барар деп,
Араайынаг кунукты.
Эзенде ойто келер бе?
Эки турна жедер бе?

Сүмерлер баштары куулайып,
Күстин тыныжы эзелди.
Алтын айы кыылайып,

Жайгы турлулар ээнзиреди.
Күдүчилер кыштуга көчкилейт,
Күнүг ле кошту өткилейт.

Жүрекке кереес кеен жай
Өткөнин балдар билбей калды.
Энгирлер сооп, толун ай
Тегерийип там ла жаанады.
Агын суулар тартылат,
Тумандар тууга артылат.

Ложон жееренге учкажып,
Эне-адазына кой айдажып,
Эрмен ле Линжи баратты.
Суучактары шоркыражып,
Жылдыстары суркуражып,
Жайгы турлузы ээн артты.

Сыгын ай жагырарда,
Эрмен ле Линжи школго барды.
Школдо күзүни шыгыраарда,
Балдардын күүни жарыды.
Үредү жыл башталды,
Көп сурактар жарталды.

Эки турна керегинде
Экү куучын бичиди.
Эрмен ол күн энгирде
Отурып, үлгер чүмдеди.
Эртезинде качы мактады.
Эркелеп оны таптады.

Уккан балдар јилбиркежет.

— Чын эмеш пе? — дежет.

— Турнаны качан да көрбөгөм.

— Мен база көрбөгөм, — деп,
Анаг-мынаг айдыжат,
Эрмен ле Јинјини кайкажат.

— Эмди турналар кайда не? — деп,
Кемизи де унчукты.

— Африкада не база — деп,
Эрмен айдып кунукты.

— Ол эмезе Индияда — деп,
Јинји сыйны тур чыкты.

— Кара-Јаакты ла Куу-Јаакты
Түш јеримде көргөм — деп,
Кышкыда Эрмен Јинјиге айтты.

— Мен јаңыс ла Куу-Јаакты
Кече түнде түженгем — деп,
Јинји удур унчукты.

Јайгыда ойногон јаландарын,
Койлоп баскан кырландарын
Экилези эске алды.

Турналарлу састары,
Тумантыган тайгалары
Көстөрине јуралды.

Јай келерде, эне-адазы
Јайлуга көчүп келди.

— А кудай, батаазы — деп,

Энези айтты: — Көригер,
Эки турна мында эмтир,
Түкү качан жеткелтир.

Эки турна чын ла
Турлунунг јанында јүргүледи.
Эрменнинг јүреги чым ла
Эдип, Јинјиле јүгүргиледи.
Экилези сүгүнгилейт.
«Элем-селем» дешкилейт.

1973. Улаган.

БАЖАЛЫКТАР

Ай кеберлү баатырлар	3
Ак халадым	4
«Jүрүмде ырысты, түбекти көргөм...»	5
Телефон	6
Кем мени адады не?	7
Кан-кызыл лилиялар	8
«Jүрегимди jүрүм өткүрө соксын...»	10
Пискаревский сөөктөр	—
Карта	12
Нефертити	13
Энемниг калганчы сөстөри	15
«Бу мен кайткам? Неге туттургам?..»	16
«Кезикте jүрүмде оморкойдым, ...»	17
«Кижиге jүрүмде чечектий жайылар, ...»	—
«Карала jүрүмде канчазын тарты- жар...»	18
«Сен эмди ыраакта, ыраакта...»	19
Оног бери он жыл өтти	20
Кеен күү	21
Айлар	22
Жаңы жыл	24
Аракы жаан күндү	25
«Баштапкы үлгерди качан бичигем?..»	27
Кеендикке амадап (Поэма)	29
Турналар (Балдарга учурлаган поэма)	39

Суркашев Байрам Кюндюлеевич

ЗДРАВИЦА

Стихи и поэмы

На алтайском языке

Редактор Б. Ч. Телесов. Художник
И. И. Митрофанов. Художественный
редактор В. И. Ортогулова. Техни-
ческий редактор М. Г. Шелепова.
Корректор А. А. Чулчушева.

Сдано в набор 22/XII 1975 г. Подписано
к печати 22/I 1976 г. Формат 60×90^{1/32}.
Уч.-изд. л. 1,75. Печ. л. 1,625. Бумага
тип. № 2. Тираж 1000 экз. Заказ 4269.
АН 22711. Цена 18 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского
книжного издательства, г. Горно-Алтайск,
ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская
типография, пр. Коммунистический, 27.

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. выдач _____

Воскр. тип. Т. 1 млн. З. 739—75

18 акча

ГОРНО-АЛТАЙСК. 1976